

EUROSZKEPTICIZMUS MA

Dúró József

(a BCE Politikatudományi Doktori Iskolájának doktoranduszhallgatója)

ÖSSZEFOGLALÓ

A 2009-es EP-választások és a Lisszaboni Szerződés ratifikációjának nehézségei ismét reflektorfénybe állították az Európai Unió bírálóit. Tanulmányom a párt-alapú euroszepticismusra fókuszál, mely annyira összetett, hogy szükséges ezen pártok további csoportosítása. E tanulmány célja átfogó képet adni korunk euroszepticismusról, és egy új csoportosítás megalkotása. Munkám során kizárólag a 2009-es EP-választásokon mandátumot szerzett pártokkal foglalkoztam. Paul Taggarttal és Aleksz Szerbiakkal ellentétben azt találtam, hogy az euroszeptikus pártok sokkal inkább a politikai unió, a föderalizmus avagy a Lisszaboni Szerződés ellen foglalnak állást, semmint hazájuk EU-tagsága ellen. Éppen ezért sokkal helyesebb, ha a föderalizmushoz való viszony kerül az elemzés középpontjába az EU-tagsághoz való viszony helyett. Mindemellett a dolgozatban kitértem arra is, hogy ezek a pártok milyen indokokkal bírálják az Európai Uniót. Megállapítottam, hogy hét kisebb-nagyobb téma köré csoportosíthatóak ezek a kritikák, melyek alapján megkülönböztettem szuverenitás alapú, demokrácia alapú, baloldali, regionális-etnikai alapú, semlegesség alapú, kelet-európai és agrár alapú euroszepticizmust.

Kulcsszavak: euroszepticizmus ■ pártok ■ Európai Unió ■ föderalizmus ■ EP-választás

A Lisszaboni Szerződés és az Európai Alkotmány körüli huzavona, a 2009-es európai parlamenti választások, valamint az EU és ezen belül is főleg az euró-övezet válsága ismét ráirányították a figyelmet az Európai Unió bírálóira. Ezen pártokat sokszor nagyon könnyen illetik az euroszeptikus jelzővel, egy kalap alá véve minden olyan tömörülést, amely az EU-val szemben kritikát fogalmaz meg. Ugyanakkor ez a jelenség igen sokrétű és szerteágazó, nem célszerű ezen tömörüléseket egységesen kezelni. E tanulmány célja, hogy átfogó képet adjon az euroszepticizmus jelenlegi helyzetéről, és igyekezzen a politikatudomány egyik legfőbb célját, a politika megértését szolgálni. Emellett az euroszepticizmusról szóló irodalomhoz egy új csoportosítás megalkotásával kíván hozzájárulni.

* Ez a tanulmány a TÁMOP 4.2.1.B-09/1/-KMR-2010-0005. sz. projekt keretében készült.

Tanulmányomban a hangsúly a pártalapú euroszkepticizmus vizsgálatán lesz. Azon pártokat tettem vizsgálat tárgyává, amelyek a 2009-es európai parlamenti választások során mandátumhoz jutottak. Ezt követően – egy később kifejtendő definíció alapján – meghatároztam az euroszkeptikus pártokat, amelyeket az 1. sz. mellékletben tételesen is felsoroltam. Az alapsokaság ötvennyolc párt, ezen pártok a 751-ből összesen 176 EP-mandátummal rendelkeznek, ami közel a képviselők negyedét jelenti. Munkám során – amelyik pártnál lehetett – támaszkodtam a szakirodalom ide vonatkozó megállapításaira. Emellett megvizsgáltam az Európai Alkotmányról és a Lisszaboni Szerződésről szóló európai parlamenti szavazásokat (2. sz. melléklet), illetve utóbbi esetben néhány országnál a nemzeti parlamenti voksolást is. Végezetül a pártok aktuális programjait vettem egybe következtetéseimmel. A pártok vizsgálatát saját tipológiám alapján végeztem, melynek kifejtését és indoklását a tanulmány szintén tartalmazza.

A dolgozat alapvetően három nagyobb egységből tevődik össze. Az első egységben egy saját definíció megalkotása után röviden áttekintem az euroszkepticizmus szakirodalmának alapvető munkáit, csoportosításait. Ezt követően – a szakirodalomban található csoportosítások bírálása után – saját tipológiát állítok fel, melyet a tanulmány folyamán végig követni kívánok. A tanulmány harmadik fejezetében az EP-képvisellett rendelkező euroszkeptikus pártokat veszem górcső alá a második részben kifejtett szempontrendszer alapján.

AZ EUROSZKEPTICIZMUS FOGALMA, FAJTÁI

Az euroszkepticizmust sokan és sokféleképpen definiálták már, éppen ezért nem kívánok foglalkozni mások definícióival, hanem egy olyan meghatározásra töreksem, amely jelen tanulmány keretei között egyértelművé teszi, hogy mit értek a fogalmon. Ehhez szükség van néhány jellemző összegyűjtésére. Az első ilyen, hogy euroszkeptikus párttá nem attól válik egy formáció, hogy az Európai Unió egy-egy közpolitikai döntését bírálni kezdi (hiszen ez esetben nyilvánvalóan minden zöld párt euroszkeptikus lenne). A bírálat tárgya tehát az Európai Uniót sokkal jobban meghatározó dolog kell, hogy legyen. A legtöbb euroszkeptikus párt azonban nem léptetné ki hazáját az EU-ból, így a tagsághoz való viszony megint csak kiesik. Marad a „köztes” helyzet, amikor egy párt az európai integráció előrehaladását bírálja, nevezetesen a politikai unió kiterjesztését, illetve meglétét. Politikai unió alatt a tanulmányban következetesen az Egységes Európai Okmánnyal (SEA) és a Maastrichti Szerződéssel (TEU) elinduló, a konföderációtól a föderáció felé mutató integrációs folyamat aktuális állomásait fogom érteni, ily módon értelemszerűen mást jelent a politikai unió 1993-ban, mint 2010-ben, a lényege azonban ugyanaz: a

közös politikák kiterjesztése (pl. közös kül- és biztonságpolitika), a közös intézményrendszer hatalmának növekedése (pl. Európai Bizottság) vagy valamilyen jelképes, az egységes Európa irányába mutató intézkedés (pl. az euró bevezetése). Ezen politikai unió ellenzése és/vagy kritizálása meglehetősen jól mérhető azzal, hogy egy-egy párt hogyan viszonyult az EU mélyítését szolgáló dokumentumokhoz (Maastricht, Amszterdam, Nizza, Európai Alkotmány, Lisszabon), melyek kellő támpontot is nyújtanak (1989 óta valamennyi EP-ciklusban volt legalább egy). Ugyanakkor a kérdést nem csak intézményi oldalról lehet megközelíteni, hiszen előfordul az is, hogy egy párt egy-egy eljárásrendet bírál. Egy példával élve talán érthetőbbé válik: létezik olyan eset, hogy egy pártnak magával az európai integráció mélyítésével nincs különösebb problémája, ugyanakkor erősen hiányolja a demokratikus döntéshozatalba szerinte nem kellően becsatornázott helyi, regionális érdekeket. Természetesen nem zárható ki az sem, hogy egy-egy párt közpolitikai érveket sorakoztat az integráció mélyítése ellen, ez azonban nem keverendő össze egy-egy közpolitikai intézkedés bírálatával. Mint később rámutatok, a legtöbb euroszeptikus párt használ közpolitikai érvkészletet is annak igazolására, hogy az Európai Unióban folyó integráció rossz irányba halad. Lényegesnek tartom még egyszer leszögezni, hogy pártalapú euroszepticismusról van szó, tehát kizárólag pártokkal foglalkozom. Ezen néhány fontos előzmény megtárgyalása után itt az ideje, hogy pontosan definiáljam, a tanulmány során mit tekintek euroszeptikus magatartásnak. Euroszeptikus pártnak tekinthető az a tömörülés, amely a politikai uniót vagy annak valamely részét, illetve az EU döntéshozatali folyamatát, mechanizmusát ellenzi vagy bírálja, ahol a bírálat elsősorban elvi, nem pedig közpolitikai alapú (pl. nem azért ellenzi egy párt a közös környezetvédelmi politikát, mert az szerinte nem jó, hanem mert az az integráció egy újabb lépcsőfokát jelenti).

A szakirodalomban két, egymással viszonylag nagy átfedésben lévő meghatározás, csoportosítás terjedt el az euroszepticizmust illetően. Az egyik Paul Taggart és Aleksz Szerbiak nevéhez fűződik. Ők két nagyobb csoportra osztják az euroszeptikus pártokat: kemény (*hard*) és puha (*soft*) euroszepticizmusról beszélnek. A kemény euroszepticizmus elvi talajon álló ellenzése az EU-nak és az európai integrációnak. Azok a pártok tartoznak ide, amelyek szerint ki kell lépnie országuknak az EU-ból, vagy – ami ezzel egyenértékű – amelyek szerint ellenezni kell az európai integrációt (bármiféle európai integráció) egészét. Ezzel szemben a puha euroszepticizmus nem elvi ellenzése az európai integrációnak vagy az EU-tagságnak, hanem az Európai Unió egy vagy több közpolitikájának ellenzése vagy a nemzeti érdek összeegyeztethetlensége az EU irányvonalával (Taggart et al., 2008: 7–8.). Ezen csoportosítás gyakorlatba ültetését az 1. táblázat tartalmazza. A táblázatban azon tömörüléseket, amelyek nem rendelkeznek 2009-től EP-képviseléssel, nem szerepeltetem.

1. táblázat. Kemény és puha euroszeptikus pártok az EU-tagállamokban

<i>Ország</i>	<i>Kemény euroszeptikus</i>	<i>Puha euroszeptikus</i>
Ausztria		FPÖ
Belgium	VB	CDH, N-VA
Csehország	KSČM	ODS
Dánia	FB	SF, DF
Egyesült Királyság	UKIP, BNP	CON, GPEW, SNP, DUP
Észtország		K, RE, IRL
Finnország	VAS	PS
Franciaország	PCF, FN	MPF
Görögország	KKE	Syriza
Hollandia		SP, CU, SGP
Írország	Sinn Féin	SP
Lettország		TB/LNNK
Lengyelország		PiS, PSL
Magyarország		Fidesz
Németország		PDS, CSU
Olaszország	LN	
Portugália		PCP
Románia		PRM
Spanyolország		IU
Svédország	MP, VP	CP
Szlovákia	SNS	HZDS, Smer, KDH

Forrás: Taggart et al., 2008: 12.

A csoportosítás – annak ellenére, hogy 2008-ban jelent meg a mű – nagyjából a 2004 előtti állapotokat tükrözi. A táblázatban szereplő pártok közül egyértelműen Európa-barátnak tekinthető a belga Humanista Demokratikus Centrum (CDH), amely vélhetően azért került bele, mert a Nizzai Szerződést nem támogatta, ugyanakkor mindezt azért tette, mert nem tartotta azt szignifikáns előrelépésnek az Amszterdami Szerződéshez képest (Deschouwer et al., 2008: 86.). Hasonlóan nehezen értelmezhető az Észt Reformpárt (RE) és a Hazáért és Köztársaságért Unió (IRL) bekerülése is, amelyek „euro-optimista” pártok (Mikkel et al., 2008: 308.). Mára a Fidesz is egyértelműen Európa-barát párt (2. sz. melléklet), korábban is leginkább Orbán Viktor néhány mondata miatt lehetett euroszeptikusnak tekinteni. Hasonló a helyzet a bajor Keresztényszociális Unióval (CSU) is, amely egyértelműen az Európai Unió mélyítése és „sikertörténetének folytatása” mellett van (CSU, 2010). Még két párttal kívánok ehelyütt rövidebben foglalkozni, ugyanis meglátásom szerint ok nélkül került a táblázatba a *Smer* és a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS). A *Smer* programjában is kiemeli, hogy a Lisszaboni Szerződés végrehajtásában aktívan

részt kívánnak venni (Smer, 2010: 36.). Hasonlóan ehhez a HZDS külpolitikai programja a hangsúlyt a kontinuitásra, az EU-val és a NATO-val való partnerségre helyezi (HZDS, 2010).

A másik felosztás, amellyel – rövidebben – foglalkozni kívánok, Petr Kopecký és Cas Mudde nevéhez fűződik (2. táblázat). E szerint az európai ügyekhez való viszonyt két részre lehet bontani: az egyik magához az európai integrációhoz való viszony (eurofíl, eurofób), a másik pedig az EU fejlődésével kapcsolatos álláspont (EU-optimista, EU-pesszimista). Ezek alapján négy kategória kínálkozik fel: a mindkét esetben pozitív hozzáállást az eurorajongó, a mindkét esetben negatívát az EU-ellenes vagy integráció-ellenes jelzővel lehet illetni (Taggart és Szczerbiak kemény euroszkepticizmusa). Emellett az a párt, amely eurofíl, de EU-pesszimista, az euroszkeptikus (puha euroszkeptikus Taggartéknál), amelyik pedig EU-optimista, de eurofób, az europragmatista (Kopecký és Mudde, 2002: 303.). E felosztás véleményem szerint helytálló, jómagam azonban euroszkepticizmus alatt az Európai Unióval szembeni bírálatokat fogom érteni, azaz az euroszkeptikus és az EU-ellenes kategóriákkal foglalkozom, hiszen több pártnál is tapasztalható, hogy alternatív európai együttműködést el tudnak képzelni. Éppen ebből kifolyólag – mint már jeleztem – nem tekintem euroszkeptikus magatartásnak azt, ha egy párt az Európai Unió egy-egy szakpolitikáját (pl. környezetvédelem, klímapolitika) bírálja, hiszen ez nem az integrációs folyamatokra vonatkozó észrevétel.

2. táblázat. Kopecký és Mudde csoportosítása

	<i>Eurofíl</i>	<i>Eurofób</i>
EU-optimista	<i>Eurorajongók</i>	<i>Europragmatisták</i>
EU-pesszimista	<i>Euroszkeptikusok</i>	<i>EU-ellenesek</i>

Forrás: Kopecký-Mudde, 2002: 316.

Mint a fentiekből is kitűnik, az euroszkeptikus pártokat elsősorban az EU-tagsághoz való hozzáállás alapján vizsgálja a szakirodalom, és nem fordít kellő figyelmet sem arra, hogy EU-ellenes (azaz kemény euroszkeptikus) párt nagyon kevés van (a későbbiekben rá kívánok mutatni arra, hogy a Taggart és Szczerbiak által kemény euroszkeptikus pártnak tituláltak többsége nem az), sem pedig arra, hogy ezek a pártok mi alapján bírálják az Európai Uniót. Éppen ezért alapvetően elvetem mind a Taggart és Szczerbiak, mind pedig a Kopecký és Mudde szerzőpáros csoportosítását – jóllehet utalásszinten mindkettővel fogok a pártok tárgyalásánál foglalkozni –, és egy újat kívánok megalkotni, amely figyelembe veszi nemcsak azt, hogy az euroszkeptikus pártoknak milyen a viszonya az integrációs folyamatokhoz, de azt is, hogy ezek a pártok mi alapján bírálják az Európai Uniót.

EGY ÚJ CSOPORTOSÍTÁS

Az alábbiakban csoportosításom vázát kívánom csak bemutatni, hiszen relevanciáját pontosan az fogja megmutatni, amikor az EP-képviseléssel rendelkező pártokat tárgyalom a következő alfejezetben. Mint korábban már jeleztem – és később igazolni is fogom –, nagyon kevés kemény euroszeptikus pártról mondható el, hogy releváns formáció lenne (marginális, kemény euroszeptikus szereplők természetesen minden országban vannak, ugyanakkor egy csoportosításnak nem hozzájuk kell igazodnia). Azonban egy puha euroszeptikus pártról (és ezek vannak többségben) szinte semmit nem mond el az az ismérv, hogy puha euroszeptikus, azon kívül, hogy nem ellenzi hazája EU-tagságát. Véleményem szerint egy csoportosítás akkor jó, ha viszonylag jól megosztja a csoportosítani kívánt pártokat (egyik csoport elemszáma sem lesz túl kicsi), és a lehető legtöbbet árulja el egy pártról az adott témában. Éppen ezért csoportosításom két dimenzió mentén fog zajlani.

Először is azt fogom vizsgálni, hogy milyen az adott euroszeptikus párt viszonya a fentebb már definiált politikai unióhoz. Ehhez jó alapot szolgáltat a Lisszaboni Szerződésről kialakított vélemény (2. sz. melléklet). Ennek a csoportosításnak nem csak az az előnye, hogy – mint majd rámutatok – sokkal inkább megosztja az euroszeptikus pártokat, mint a kemény–puha felosztás, de az is, hogy mindig aktuális, hiszen az Európai Unió folyamatosan kisebb-nagyobb reformokra, változásokra szorul, reformja szinte folyamatosan napirenden van, amit a tagsághoz való viszonyról nem lehet elmondani. Az egyszerűség és a követhetőség kedvéért anti-föderalista és pro-föderalista euroszeptikus pártokról lesz szó a továbbiakban. Értelemszerűen a politikai uniót elutasító pártok anti-föderalisták, míg azt részben vagy egészben elfogadók pro-föderalisták.

A csoportosítás másik dimenziója teljesen más természetű, alapvetően azon nyugszik, hogy az euroszeptikus pártok milyen érvekészletet használnak akkor, amikor a politikai uniót bírálják. Alapvetően hét kategóriát fogok megkülönböztetni, melyek teljes egészében lefedik az Európai Unióval szembeni kritikákat, ugyanakkor átfedés nem tapasztalható közöttük. Ezen hét kategória a szuverenitás alapú, demokrácia alapú, baloldali, regionális-etnikai alapú, semlegesség alapú, kelet-európai és agrár alapú euroszepticismus.

Szuverenitás alapú euroszepticismuson azt értem, ha egy párt az integrációt vagy annak valamely részét azért ellenzi, mert az hazája szuverenitását csorbítja. Az euroszepticismus ezen típusa meglehetősen széles körben elterjedt. Azok a pártok kerülnek majd ebbe a csoportba, amelyek kritikáinak középpontjában a nemzeti szuverenitás és/vagy a nemzeti érdek sérelmének vélt vagy valós bekövetkezése áll.

A demokrácia alapú euroszepticismus az Európai Unióban meglévő úgynevezett „demokrácia-deficit”-en alapul, amelyhez hozzájön a bürokratikus

intézményrendszer és a gyakran francia, német és brit dominanciájú döntéshozatal bírálata. Az euroszkepticizmus ezen fajtája elsősorban a Maastrichti Szerződés után kapott teret, főként a *single-issue* euroszkeptikus pártok megjelenésével. E pártok közös jellemzője, hogy az európai uniós ügyekre koncentrálnak, jönnek létre, gyakran az ideológiai térben egymástól meglehetősen távol álló csoportok által, és működésük során is szinte kizárólag, de legalábbis kiemelt hangsúllyal európai ügyekre koncentrálnak. Jó példa erre az azóta már megszűnt dán Júniusi Mozgalom vagy az osztrák Hans-Peter Martin Listája.

Baloldali euroszkepticizmus alatt nem a baloldali pártok euroszkepticizmusát értem, hanem az euroszkepticizmus azon válfaját, amikor az érvek klasszikusan baloldali értékeken nyugszanak. Ilyen pl. a nem elég szociális Európa, a közös kül- és biztonságpolitika vagy a közös európai hadsereg felállításának bírálata (pacifizmus). Jellemző ezekre a pártokra, hogy az Európai Uniót a kapitalizmus védőbástyájaként fogják fel, legtöbbjüknél tehát antikapitalista és részben globalizáció-ellenes attitűd is megfigyelhető. Nem kizárólag a keményvonalas kommunista pártok tartoznak ide, a legtöbb újbaloldali/zöld párt, amely valamifajta bírálatot fogalmazott meg, mind valamilyen, a fentiekhez hasonló érveléssel él.

A regionális-etnikai alapú euroszkepticizmus kategóriája kis túlzással demokrácia alapú euroszkepticizmus is lehetne, hiszen a legtöbb e kategóriába sorolt párt valamilyen formában az EU döntéshozatali mechanizmusait kritizálja. Azért tartom mégis indokoltnak e pártokat elválasztani a demokrácia alapú euroszkeptikusoktól, mert a kritika teljesen más alapú: ezen, legtöbb esetben regionalista/szeparatista pártok ugyanis főként a régiókba fektetnének több jogot, regionális sajátosságok mentén bírálnak, illetve némelyik az „*independence in Europe*” koncepcióját vallja.

A semlegesség alapú euroszkepticizmus elég speciális jelensége az EU-t ért kritikáknak, és egyáltalán nem mondhatni, hogy sok országban sok pártra lenne érvényes. Ez annál is inkább igaz, mivel többségében azokban az országokban lehet erről a jelenségről beszélni, amelyek deklaráltan semlegesek. Az EU-tagállamok közül így csak Ausztria, Finnország, Írország és Svédország jön számításba, valamint saját elképzelése miatt a máltai Munkáspárt. Az euroszkepticizmus ezen típusa kicsit hasonlít a szuverenitás alapúra, ám ha csak ennyiről lenne szó, nem lenne indokolt külön kategóriáról beszélni. Viszont az ide sorolt pártokat megvizsgálva egyáltalán nem tapasztaltam azt, hogy a szuverenitás problémaköre központi kérdés lenne, sokkal inkább a közös hadsereg felállítása miatt létrejövő katonai szövetségi rendszerről (WEU), illetve annak bírálatáról, az abból való kimaradás igényéről van itt szó, amely természetesen nehezen választható el a NATO-ellenességtől.

Közhelynek számít az európai uniós szakirodalomban, hogy az új évezredben csatlakozott tizenkét ország és az EU-15-ök között törésvonal húzódik meg, mely elsősorban abból adódik, hogy a régi tagállamok összességében lé-

nyegesen fejlettebbek. Ugyanakkor a mai napig nem született olyan munka, amely a kelet-közép-európai, illetve máltai és ciprusi pártok azon kritikáival foglalkozik, amelyek abból erednek, hogy ezen országok később csatlakoztak az Európai Unióhoz. Ennek az euroszkeptícizmusnak része az anti-globalizmus mellett az is, hogy a térségbe a 1989–90 tájkán végbement politikai átalakulásokat követően jelentős mennyiségű külföldi tőke áramlott be, amelyet ezek a pártok gyakran hazájuk felvásárlásaként élnek meg. Ez attól sajátosan kelet-európai jelenség az EU-n belül, mert nehéz olyan esetet elképzelni, amikor egy nyugat-európai euroszkeptikus párt amiatt aggódik, hogy a kelet-európai tagállamok „felvásárolják” őket. Ugyanakkor a nyugat-európai euroszkeptikus pártok egy csoportja erősen bevándorlás-ellenes retorikát használ, ami miatt indokolt lehetne egy ilyen kategória felállítása is, ám ezek a pártok a legkevesebb esetben fájlalják a közös európai gyökerekkel rendelkező, hasonló kultúrájú kelet-európai bevándorlókat, sokkal inkább a muszlim és kelet-ázsiai migránsok vannak célkeresztben, ami viszont nem igazán európai uniós ügy.

Agrár alapú euroszkeptícizmuson azt értem, amikor egy párt az EU-val szembeni kritikáját hangsúlyosan az agrárium irányából fogalmazza meg. Ezen bírálatok alapja leginkább abból fakad, hogy a mélyítéssel folyamatosan csökkenő részesedést kap a Közös Agrárpolitika az EU költségvetésében, éppen ezért az agrárérdekek védelmét felvállaló pártok egy része az integrációs *status quo* fenntartásában vált érdekeltté, mivel egy esetleges újabb mélyítéssel az agrárpolitika még kevesebb pénzhez jutna. A másik kényes kérdés e témában a külföldiek földvásárlásának engedélyezése, mely több tagállamban váltott és vált ki a mai napig komoly vitákat. Éppen ezért – bár alapvetően közpolitikai természetű az ügy – jóval többről van itt szó, mint egyszerű közpolitikai bírálatról, hiszen ez a fajta hozzáállás nem egy esetben eredményezi az integrációs folyamattal szembeforduló magatartást is.

Összességében a 3. táblázatban foglaltam össze a csoportosítás sémáját, amelyet a pártok vizsgálatánál követni fogok.

3. táblázat. A tanulmányban használni kívánt csoportosítás

	Anti-föderalista	Pro-föderalista
Szuverenitás alapú		
Demokrácia alapú		
Baloldali		
Regionális/etnikai alapú		
Semlegesség alapú		
Kelet-európai		
Agrár alapú		

A kutatás során a pártok tanulmányozása magától értetődően megelőzte a 3. táblázatban látható csoportosítás felállítását, ugyanakkor először a kategó-

riákat részleteztem. Ennek két oka van. Az egyik, hogy a pártok tárgyalásánál az olvasó tudjon reflektálni arra, hogy mi a fontos egy-egy párt kapcsán, a másik pedig az, hogy amennyiben a pártok leírásánál és elemzésénél alkotom meg a tipológiát, úgy az zavarossá, nehezen érthetővé és még nehezebben áttekinthetővé válna.

AZ EUROSZKEPTIKUS PÁRTOK

Az alábbiakban a fentebb vázolt csoportosítást használva sorba kívánom venni az Európai Parlamentben képvisellel rendelkező pártokat (1. sz. melléklet). Azokról a pártokról, amelyeket a szakirodalom egy része euroszkeptikusnak tart, de jómagam ettől eltérő álláspontot vallok, a Taggart–Szczerbiak-féle csoportosítás végén foglalkoztam.

Az anti-föderalista pártok

A Maastrichtot/Lisszabont ellenző pártok között nehéz lenne ezen a tényálláson kívül bármi közöset is találni. Éppúgy megtalálhatóak közöttük radikális bal-, jobboldali pártok, *single-issue* pártok vagy mérsékelt tömörülések. Ebből kifolyólag a föderalizmust, a politikai uniót, a CFSP-t és az eurót is más-más indokokkal, más-más ideológiai háttérrel vetik el. Ezeket az egyes pártoknál külön meg kívánom említeni. Ugyanakkor nem kívánok részletesen foglalkozni a Maastricht előtti euroszkepticizmussal, hiszen ekkor még nem ellenezhették a politikai uniót. A besorolás alapját ez esetben a már említett európai parlamenti szavazások adták. Természetesen egy párt nem csak egy kategóriába kerülhet, ugyanakkor részletesen minden pártot csak egy helyen fogok tárgyalni, annál a kategóriánál, ahol – véleményem szerint – a legerőteljesebb az adott párt euroszkepticizmusa.

1. Szuverenitás alapú euroszkepticizmus

A *single-issue* euroszkeptikus pártok nagy része inkább a demokráciadeficitet szereti hangsúlyozni, ugyanakkor néhány formáció legfőképp a föderalista berendezkedés ellenzését és országa szuverenitásának csorbulását emeli ki. Ezen tömörülések közül a legnagyobb múltra a dán Népi Mozgalom az EU Ellen (*Folkebevægelsen mod EU*, FB) tekint vissza. A mozgalom az 1972-es népszavazás kapcsán alakult meg, és kezdetektől fogva ellenzi Dánia EK-, majd EU-tagságát, valamint elutasít minden szupranacionális integrációt annak protekcionizmusa, a fejlődő országok kizsákmányolása és a világban tapasztalható egyenlőtlenségek miatt (De Vreese et al., 2007: 92.). Ez utóbbi érvek miatt a tömörülés baloldali euroszkeptikusnak is tekinthető, fő mondanivalójuk azonban nem ez.

A kemény euroszkeptikus pártok jellemzésénél maradva ebbe a kategóriába sorolható az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja (*United Kingdom*

Independence Party, UKIP). A párt 1993-ban alakult a Maastricht-ellenes Anti-Föderalista Liga tagjaiból, nyugodtan kijelenthető, hogy kezdetektől ellenzi a Maastrichti Szerződést (és egyben a politikai uniót). A UKIP két dolgot helyez mondanója középpontjába: az egyik a brit szuverenitás elvesztése az EU-val, amire rájön még az EU-nak a britet felülíró jogrendszere (Baker et al., 2008: 103.), valamint annak hangsúlyozása, hogy az Egyesült Királyságnak ráfizetés az EU-tagság. Itt nagy hangsúlyt kap a Közös Halászati Politika (CFP) és a Közös Agrárpolitika (CAP), ám a párt nem sorolható az agrár alapú euroszeptikus pártok közé, hiszen nem azzal foglalkozik, milyen rendelkezései vannak az agrárpolitikának, hanem azzal, hogy ez a brit állampolgároknak mennyibe kerül (Batten, 2007: 4.). Ugyanakkor nem lenne nagy tévedés a UKIP-ot – a legtöbb *single-issue* euroszeptikus párthoz hasonlóan – a demokrácia alapú euroszeptikus pártok közé sorolni, hiszen előszeretettel nevezik az EU-t korrump, bürokratikus, centralizált intézménynek (Baker et al., 2008: 103.).

Leginkább ebbe a kategóriába sorolható a Franciaországért Mozgalom (*Mouvement pour la France*, MPF) is, amelynek alapítója a Maastrichti Szerződés kapcsán kialakult nézeteltérés miatt az UDF-ből (*L'Union pour la démocratie française*) kilépő Philippe de Villiers. Az MPF fő mondanivalója az EU-ról a francia szuverenitás elvesztése, amelyből egyenesen következik, hogy a föderális Európát teljes mértékben elutasítják (Grunberg, 2008: 45.).

Az eddig tárgyalt – jellemzően az európai ügyekre koncentráló – pártok mellett a radikális jobboldali és jobbközép euroszeptikus pártok többsége sorolható még ebbe a kategóriába. Előbbiek közé tartozik a francia Nemzeti Front, amely sokáig a Franciaországban különösen sokat hangoztatott „Nemzetek Európája” koncepció pártján állt. Fontosnak tartja a francia szuverenitás megvédését, ugyanakkor a párt mondanójának középpontjában a bevándorlás korlátozását célzó intézkedések sürgetése, a jogállamiság hangsúlyozása és az EU kozmopolita jellegének hangoztatása áll (Grunberg, 2008: 39–43.). A Lisszaboni Szerződés életbe lépésével (2009. december 1.) a *Front National* a kemény euroszeptikusok közé került (Bana–Dúró, 2008: 21.).

A radikális jobboldali pártok közül kevés volt erős a Maastrichti Szerződés idején, de már akkor is komoly aktivitást mutatott a Flamand Blokk (*Vlaams Blok*, VB). A pártnak nem volt központi témája az Európai Unió (sokkal inkább a bevándorlás és a bűnözés), ugyanakkor a TEU (*Treaty on European Union*) kapcsán öt elvet fogalmazott meg: a Nemzetek Európája, ne legyen európai állampolgárság, ne az EU legyen kompetens az oktatásban és a kultúrában, a részben közös külpolitika (*foreign policy*) valamint a nyitott határok ellenzése. Ezen elvek mentén kívánta a Flamand Blokk újratárgyalni a dokumentumot, hangsúlyozva, hogy ellenzi a föderalista berendezkedést (Deschouwer et al., 2008: 83–84.). Amennyiben Belgium szuverenitása lenne a párt számára a kérdés, úgy nem feltétlenül biztos, hogy annak védelméért nagymértékben harcba szállna: a sajátos belga állapotok mellett a Flamand Érdek (*Vlaams Belang*,

VB) – elődjéhez hasonlóan – Flandria függetlenségéért (más oldalról Belgium szétszakadásáért) küzd. Éppen ezért a párt nem tipikus példája a szuverenitás alapú euroszeptikizmusnak, ugyanakkor a jogkörök nemzeti szinten tartásának igénye miatt egyértelműen ez az a kategória, amelybe leginkább beillik, de nem lenne tévedés a regionális/etnikai pártok közé sorolni sem.

Az Európai Unión belülről nem ellenezhette a Maastrichti Szerződést Ausztria Szabadságpártja (*Freiheitliche Partei Österreichs*, FPÖ), ugyanakkor a párt EU-hoz való viszonya – hivatalosan – épp a politikai unió felé mutató dokumentum miatt változott meg gyökeresen. A párt a szuverenitás sérülése és a föderalista irány mellett hangzatos, a kisemberek számára kommunikált érveket hoz fel: növekvő munkanélküliség, külföldiek beözönlése stb. Emellett az FPÖ nagy hangsúlyt fektet – a CFSP és a közös hadsereg felállításának terve miatt – Ausztria semlegességére, illetve ennek esetleges csorbulására (Fallend, 2008: 211–213.). Ily módon a párt – más irányból – kicsit kilóg a radikális jobboldali/populista pártcsalád tagjai közül, ám ez magyarázható a hazai háttérrel. Kormányra kerülve (2000–2005) már visszavett kritikus hangvételéből (Leconte, 2005: 641.), az új elnök, Heinz-Christian Strache alatt viszont ismét radikalizálódott a párt e kérdésben, és ismét ellenzi az EU szupranacionális szervezetrendszerét (FPÖ, 2005: 8.).

A dán Haladás Párt (FP) romjain alakult meg 1995-ben a Dán Néppárt (*Dansk Folkeparti*, DF), amely európai vonalon továbbvitte az FP hagyományait. Ennek értelmében természetesen ellenzi a föderális berendezkedést, a nemzetek közti kormányközi együttműködést tartja elfogadhatónak. Ebbe beletartozik az ország szuverenitásának és a nemzeti érdekeknek a védelme (De Vreese et al., 2007: 91.).

Szintén helyreállítaná hazája nemzeti szuverenitását a görög Ortodox Népi Riadó (*Laikós, Orthódoxosz Szünagermósz*, LAOS) (LAOS, 2007: 45.). A holland Szabadságpárt (PVV) kicsit keményebben fogalmaz. Egyfelől természetesen a szuverenitás elvesztését jelöli meg problémaként, leginkább a gazdasági együttműködésre koncentrálna (PVV, 2010: 6.), másfelől Törökország EU-csatlakozásával a párt kemény euroszeptikussá válna, azaz ellenezné hazája EU-tagságát (PVV, 2010: 15.). A Brit Nemzeti Párt még a Szabadságpártnál is radikálisabb álláspontra helyezkedett az európai ügyekben: azonnali hatállyal kiléptetnék az Egyesült Királyságot az EU-ból. A BNP leginkább a brit szuverenitás elvesztését fájlalja, de előszeretettel nevezik az EU intézményrendszerét bürokratikusnak, antidemokratikusnak (BNP, 2010: 27.).

A szuverenitás azonban nem csak a radikális jobboldalnál kap központi szerepet, a jobbközép pártok némelyike számára is érzékeny pont. A brit Konzervatív és Unionista Párt (*Conservative and Unionist Party*, CON), illetve északír szövetségese, az Ulsteri Unionista Párt (*Ulster Unionist Party*, UUP) irányváltása már Thatcher alatt elkezdődött, és a '90-es évek végére fejeződött be. A párt szereti hangsúlyozni a brit nemzetállam szuverenitásának csorbulását,

a nemzeti identitás védelmét. A konzervatívok egy kormányközi, decentralizált Európai Uniót tartanak ideálisnak, amely nem csorbítja a nemzeti parlamenti szuverenitást sem (Baker, Gamble, Seawright, 2002: 401–402). Nagyjából hasonló indokokkal ellenzi az EU-t az UUP is. A Demokratikus Unionista Párt (*Democratic Unionist Party, DUP*) annyiban lóg ki a sorból, hogy ők már a kezdetektől (Maastricht) ellenezték a föderalista berendezkedést (Taggart, 1997: 8.). Belgiumban szövetségesre találtak a konzervatívok Dedecker Listájában (*Lijst Dedecker, LDD*). A flamand liberális pártból 2007-ben távozott politikus pártja ellenzi a föderációt, a nemzetek közötti együttműködést tartja a legjobbnak (LDD, 2009: 3–7.).

Nem mutatott megosztottságot és különösebben nagy támogatást a mélyülő integráció iránt a két holland vallási párt sem. A Keresztyén Unió (*ChristenUnie, CU*) ugyan valamivel mérsékeltebb álláspontot képvisel a Református Politikai Pártnál (*Staatkundig Gereformeerde Partij, SGP*), de arról szó sincsen, hogy ne utasítanák el a Lisszaboni Szerződést. Az SGP sokkal több hatalmat helyezne a tagállamokhoz, valamint a nemzeti mandátumokat is meglebegtette megoldásként. Itt jegyzem meg, hogy e két pártot joggal sorolhatnám a demokrácia alapú euroszeptikus pártok közé is.

Kelet-Közép-Európából a „szuverenisták”-hoz tartozik Václav Klaus cseh államfő. Korábban az egész ODS-t ide lehetett volna sorolni, ugyanakkor Topolánek vezetése alatt a párt visszavett euroszepticismusából, és az EU-hoz való viszony tekintetében megosztottá vált. Klaus éppen ezért lemondott az ODS tiszteletbeli elnöki tisztségéről, míg a párt egyes tagjainak segítségével végül sikerült a cseh parlamentnek elfogadnia a Lisszaboni Szerződést.

2. Demokrácia alapú euroszepticismus

Ebbe a kategóriába tartozik az SPÖ 1999 és 2004 közötti EP-delegációjának vezetője, az osztrák Hans-Peter Martin Listája (*Liste Hans-Peter Martin, Martin*), amely 2004-ben kettő, 2009-ben már három mandátumot szerzett. A párt fő üzenetének az átláthatóság számított, a korrupció ténye és mértéke felől bírálta az EU-t (Adshead et al., 2005: 540.). A 2004-es EP-ciklusban a lista másik képviselője a liberális frakcióba ült át. Martin viszont 2009-re, és a lista képviselői ma már egyértelműen a föderális Európa ellen is harcolnak.

Még egy párt tűnt fel a 2009-es EP-voksoláson, mely ebbe a kategóriába illik leginkább bele: az Igazi Finnek (*Perussuomalaiset, PS*). A párt valahol a szuverenitás és a demokrácia alapú euroszepticismus határmezsgyéjén mozog, azért tettem ebbe a kategóriába, mert programjukban bár a nemzetek feletti EU-ról beszélnek, de azt leginkább azért bírálják, mert antidemokratikus és bürokratikus, csak másodsorban követi ezen érvet a szuverenitás (PS, 2009: 2–3.).

A Lisszaboni Szerződés hatályba lépésével szerzett mandátumot a Szövetség Ausztria Jövőjéért (*Bündnis Zukunft Österreich, BZÖ*). A pártot korábban

Jörg Haider alapította, ám vezetőjük halála és a karintiai vezetők távozása után a BZÖ mérsékelte politikáját. Az EU-ban nem az osztrák szuverenitásra és semlegességre leselkedő veszélyt látják, mint a Szabadságpárt, ugyanakkor programjukban világosan kifejtik, hogy a föderális Európa ellen vannak, de elsősorban a demokráciadeficit meglétét, az EU és a polgárok közötti távolság mértékét és az átláthatóság hiányát kritizálják (BZÖ, 2010: 41.).

3. Baloldali euroszkepticizmus

Jellemzően kommunista álláspont volt a Francia Kommunista Párté (*Parti Communiste Français*, PCF). A párt a '80-as évektől teljes egészében ellenezte az európai integrációt. Ez a kapitalizmus ellenzéséből fakadt, ezáltal a hangsúly sokkal kevésbé állt magának az európai projektnek az opponálásán (Benedetto et al., 2007: 482.). Spanyolországban az Egyesült Baloldal (*Izquierda Unida*, IU) valamennyi integrációs szerződést elutasította, ugyanakkor kommunikációjában folyamatosan hangsúlyozza, hogy a föderalizmust nem veti el (Benedetto et al., 2007: 493.). Éppen ezért ezzel a párttal nehéz mit kezdeni, hiszen ha csak azt vesszük figyelembe, hogyan szavaz, akkor egyértelműen az EU-t ellenzők táborába kellene sorolni, ugyanakkor a föderális Európát, mint lehetséges célt elfogadó pártként nem kerülhetne ebbe a kategóriába. Azért sorolom mégis ide, mert szigorúan a mostani integrációs folyamatokra adott válaszokat vizsgálom, ezt a fajta integrációját az EU-nak pedig az IU láthatóan ellenzi. A Portugál Kommunista Párt (*Partido Comunista Português*, PCP) 2009-es EP-programjában röviden csak a „neoliberális kapitalizmus” kifejezéssel írja le az EU-t, amely szerintük a mélyítéssel a militarizálás felé halad. Ugyanakkor baloldali párttól szokatlanul a nemzeti szuverenitás védelméért is szót emel a PCP, de a fő téma a kapitalizmus elleni, illetve a szociális Európáért folytatott küzdelem (PCP, 2009.).

Görögország Kommunista Pártja (*Kommunistikó Kómma Elládasz*, KKE) is tipikusan ezzel a retorikával él a 2009-es EP-programjában. Szerintük az EU a kapitalista kizsákmányolás, a militarizmus és a beavatkozás egyik legfőbb szerve, ami ellen a KKE fel kíván lépni. A párt ráadásul teljes mértékben ellenzi Görögország tagságát is (KKE, 2009.). A másik görög radikális baloldali tömörülés, a Radikális Baloldal Koalíciója (*Szünaszpizmosz Rizoszasztikisz Ariszterász*, Syriza) is a neoliberalizmust, mint a kapitalizmus barbár változatát jelöli meg a fő problémaként, minden rosszért az EU neoliberális berendezkedését okolja (SYRIZA, 2009.). Az ír Szocialista Párt (*Socialist Party*, SP) kifejezetten trockista szerveződés, amelynek célja munkásegységbe forrasztani Európát és a világot. Ugyan nem léptetnék ki Írországot az EU-ból, de elképzelésük olyan irreális, hogy nehéz besorolni a kemény/puha kategóriapárban, ám az egyértelmű, hogy ezt a fajta Európai Uniót ők maguk nem tartják elfogadhatónak (Gilland, 2008: 128.).

Az újonnan csatlakozó tagállamok közül kettőben is működik releváns keményvonalas kommunista párt. Az egyik Cipruson, ahol a Dolgozó Nép Progresszív Pártja (*Anorthotikó Kómma Ergazómenou Laouí*, AKEL) a mai napig 30% feletti támogatásnak örvend. Az AKEL a Szovjetunió felbomlásáig ellenezte hazája EU-csatlakozását és tagságát, ezt követően alternatíva hiányában döntöttek a csatlakozás mellett. Érvelésük kezdetben a KKE-hez hasonlóan a kapitalista, szovjet-ellenes, NATO-befolyás alatt álló jelzőkből tevődött össze. Később már az agrárium és a hazai ipar gyengítése is felsorakozott az indokokhoz. Ugyanakkor a kritikák között a mai napig megmaradt az, hogy az Európai Uniót a tőke Európájának nevezik, amely neoliberais természetű, így nem férhet össze a marxista elgondolásokkal (Dunphy et al., 2007: 298.).

Az AKEL-hez hasonlóan – eltérően a többi kelet-közép-európai állampárttól – nem vedlett át szociáldemokratává a csehszlovák kommunista párt cseh leágazása sem. Cseh- és Morvaország Kommunista Pártja (*Komunistická Strana Čech a Moravy*, KSČM) megmaradt keményvonalas kommunista pártnak, amely az EU-hoz való viszonyát is végig meghatározta. A mai napig inkább a kemény euroszkeptikus pártok csoportjába tartozik, ugyanakkor euroszkepticismusa puhulni látszik. Az EU-ra azonban továbbra is német érdekek dominálta multinacionális kapitalizmusként tekintenek. Ebben nem csak a kommunista bíráló, de egy erős német-ellenes attitűd is benne van (Linden et al., 2003: 318.). A párt emellett az ország szuverenitásának feladását és a cseh agráriumot ért hátrányokat szokta hangsúlyozni (Hanley, 2008: 252.). Az utolsó keményvonalasnak tekinthető párt a lett Harmónia Centrum (SC) egyik alkotópártja, a Lettország Szocialista Pártja (*Latvijas Sociālistiskā Partija*, LSP). A párt elsősorban azért nem ért egyet az európai integrációval, mert célja a szocializmus megvalósítása (LSP, 2005: 40.)

A baloldali euroszkepticismusnak van egy sokkal kevésbé ideologikus, sokkal inkább pragmatista változata. Nehéz lenne egy szóban összefoglalni, hogy mit is takar ez. Ide elsősorban azok a radikális baloldali pártok tartoznak, amelyek feladták keményvonalas kommunista politikájukat és átalakultak (pl. a svéd radikális baloldal), vagy a korábban létező kommunista párt alternatívájaként alakultak meg. Utóbbira jó példa a holland Szocialista Párt (*Socialistische Partij*, SP), melynek 2010-es választási programja két területen fogalmaz meg komoly kritikát: a szociális Európát és a demokratikus eljárást is kevesli, ugyanakkor megfigyelhető benne egy erős NATO-ellenes attitűd is (SPnl, 2010: 42–43.). Hasonló kritikákat fogalmaz meg a portugál Baloldali Blokk (*Bloco de Esquerda*, BE) is, ugyanakkor ők a 2009-es programjukban sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnének a szociális Európára, a munkások érdekeire, és a BE-nél is jelen van a kapitalizmus- és NATO-ellenesség. (BE, 2009: 106–108.)

Sokáig a kemény, antikapitalista vonalat követte a német Baloldal (*Die Linke*, Linke) elődje, a PDS is, azonban a WASG-vel való egyesülés és a névváltás arculatváltást is hozott. A párt enyhített radikális kapitalizmus-ellenességén

és 2009-es programjában már legfőbb értéként a békét, az emberi jogokat és a környezet megóvását tartja számon. Természetesen megfigyelhető továbbra is az államközpontú gazdaságpolitika, de ez valamennyi radikális baloldali pártnak jellemzője. Szerintük a Lisszaboni Szerződés Európa felfegyverzésére, a szociális és jóléti kiadások csökkentésére és a demokratikus jogok korlátozására szolgál (Die Linke, 2009: 2.). Hasonló profilú párt a svéd Baloldali Párt (*Vänsterpartiet*, VP). Szintén az EU militáns jellegét bírálják, kiegészítve azzal, hogy az Unió fenyegetést jelent a svéd modellre nézve. Ezzel indokolják kemény euroszkepticizmusukat is. A pártban megmaradt egyfajta kommunista érvelés is, mely szerint az EU túlzottan kapitalista, fő bírálataknak azonban nem ez számít (Aylott, 2008: 189.). Mindkét utóbbi párt esetében megfigyelhető az anti-globalizmus is. Az Angliában és Wales-ben tevékenykedő zöld párt (*Green Party of England and Wales*, GPEW) – a legtöbb zöld párthoz hasonlóan – a centralizált intézményi működés ellen van, viszont túllép azokon annyiban, hogy az EU-t a multinacionális vállalatok érdekeinek kiszolgálásával vádolja, bírálja a közös kül- és biztonságpolitikát és az eurót is, amelyeket túl mély európai együttműködésnek tart (Baker et al., 2008: 102.).

4. Regionális-etnikai alapú euroszkepticizmus

A Skót Nemzeti Párt (*Scottish National Party*, SNP) esetében a szakirodalom nem jeleskedik rávilágítani a kritikák okára. A legtöbb szerző helyesen írja le, hogy az SNP célja az „*independence in Europe*”. Ez valóban kulcskérdés az SNP-nél, euroszkepticizmusuk azonban nem innen ered. Elolvasva a párt európai programját belátható, hogy az SNP sérelmezi, hogy Skócia önállóan nem vehet részt az EU döntéshozatalában (Európai Tanács, Miniszterek Tanácsa), míg például Málta igen. Ráadásul az Európai Parlamentbe így nyolc, míg független államként tizennégy tagot delegálhatott volna 2004-ben (SNP, 2009). Fontos leszögezni, hogy amennyiben Skócia függetlenné válna, ezek a kritikák tárgytalanná válnának, viszont előtérbe kerülne a nemzeti szuverenitás kérdésköre, amivel az SNP szuverenitás alapú euroszkepticizmussá válna. Ezt támasztja alá az is, hogy a 2009-es EP-programban a párt hangsúlyozza, hogy a közös halászati politikát is ellenzi, a halászatot vissza szeretné venni skót kezekbe. Az SNP tehát nem azért euroszkeptikus, mert nem független Skócia.

Az SNP-vel szemben az Északi Liga (*Lega Nord*, LN) nem a kemény euroszkepticizmus, hanem az EU-barát álláspont felől vált puha euroszkeptikus párttá. 1998-tól, Olaszország EMU-tagságának bejelentésétől kezdve hangoztatott EU-kritikus hangokat Umberto Bossi, a párt elnöke. Ez a bíráló kezdetektől az EU demokrácia-deficitjét tette célpontjává, mindemellett eleinte az eurót is ostromozta. Az intézményi működés és az integráció mélyítése váltotta ki a *Lega Nord* rosszallását (Chari et al., 2004: 440.), miután szinte biztossá vált, hogy *Padania* (Észak-Olaszország) nem tud elszakadni Olaszországtól. Gyakorlatilag ez volt az a pont, amikortól kezdve az integráció leépítését tűzte ki

céljául az LN, éppen azért, hogy később *Padania* elnyerhesse függetlenségét. Egy másik fontos célpontja az Északi Liga kritikáinak az EU közös agrárpolitikája. Szerintük a CAP nem veszi figyelembe a helyi sajátosságokat, ráadásul a dél-olasz és német gazdákat is jobban támogatja az észak-olaszoknál (Chari et al., 2004: 427.).

A Katalán Republikánus Baloldal (*Esquerra Republicana de Catalunya*, ERC) meglehetősen szűkszavú az európai ügyekben, ami érthető, hiszen elsődleges céljuk a független Katalónia. Csupán annyit jegyeznek meg, hogy a független Katalóniának olyan országnak kell lennie, melynek saját identitása van a nemzetek és népek Európájában (ERC, 2009).

5. Semlegesség alapú euroszkepticizmus

Az egyik párt, amely ebbe a kategóriába került, az ír *Sinn Féin*. A párt az írek hagyományos katonai semlegessége miatt aggódik leginkább, ezt csak kiegészíti az északír helyzettel összefüggően az emberi jogokra való hivatkozás, az ír szuverenitás védelme és a párt erősen antikapitalista jellege (Gilland, 2008: 124.). Mindezekből is látható, hogy a párt euroszkepticizmusa meglehetősen összetett, ezek nagyrészből egyenesen következnek a politikai unió elutasítása, amit a szakirodalom gyakran – meglátásom szerint tévesen – kemény euroszkepticizmusként definiál, de a párt magát az ír tagságot nem utasítja el.

Szintén speciális a svéd zöldek (*Miljöpartiet de Gröna*, MP) euroszkepticizmusa. A párt – hasonlóan a *Sinn Féin*hez – legnagyobb problémának a hazája semlegességére veszélyt jelentő politikai uniót látja, ugyanakkor –szemben az írekkel– ők ki is léptetnék országukat az EU-ból. Az egyetlen terület, ahol szükségesnek látják a nemzetek feletti szabályozást, éppen a környezetvédelem. Ehhez azonban szerintük nem kell az EU. Mindemellett a zöldeknél is megjelenik a baloldali euroszkepticizmusra jellemző pacifizmus (Aylott, 2008: 188.).

6. Kelet-európai euroszkepticizmus

E kategóriába a 2009-ben EP-képviselőhez jutó pártok közül két tömörülés került. Az egyik a magyar Jobbik Magyarországért Mozgalom (Jobbik). A párt nem léptetné ki hazáját az Európai Unióból, ez azonban módosul, amennyiben Magyarország nem alkot „megfelelő” földtörvényt, ami jelen esetben azt jelenti, hogy a külföldiek előtt ellehetetlenítenék a termőföld vásárlását. A Jobbik a 2009-es EP-programjában (és a kampányban is) a „másodrendű tagság” hátrányait, azaz pl. a kevesebb agrártámogatást hangsúlyozta az európai ügyek közül (Jobbik, 2009: 18–19.). A másik párt, amelyet ebbe a kategóriába soroltam, a bolgár *Ataka*. A párt azért került ebbe a kategóriába, és nem a szuverenitás alapú euroszkepticizmusok közé, mert fő üzenetük az EU-val kapcsolatosan sokkal inkább az, hogy a nyugatiak „felvásárolják Bulgáriát” (ipart, földet, ter-

cier szektort stb.). Az *Ataka* szerint ez a folyamat már a privatizáció elejétől fogva megfigyelhető, amely szerintük korrupst módon ment végbe. A másik kardinális kérdés, amit szeretnek hangoztatni, hogy a külföldiek megszerezhetik a bolgár földet, ami véleményük szerint nem tesz jót a bolgár mezőgazdaságnak (Ghodsee, 2008: 33.).

A pro-föderalista euroszkeptikus pártok

Az alábbiakban azokról az euroszkeptikus pártokról is szót kívánok ejteni, amelyek összességében nem ellenzik az integráció mélyülését, csak annak bizonyos részeivel szemben fogalmazzák meg kritikájukat. Ennek legjobb indikátora az, hogy ezek a szervezetek nem utasították el egyhangúlag az EU-s szerződéseket, köztük legutóbb a Lisszaboni Szerződést sem. Így tehát ebbe a kategóriába sorolom mindazokat a pártokat, amelyek láthatólag erősen megosztottak a kérdésben (pl. ODS, PiS).

Hasonlóan a Maastrichti Szerződést (és a többi uniós szerződést) elutasítókhoz, itt is követni kívánom a szuverenitás alapú, demokrácia alapú, baloldali, regionális-etnikai alapú, semlegesség alapú, kelet-európai és agrár alapú euroszkeptikus kategóriákat, hiszen ezeket a csoportokat nem érinti az, hogy egy párt ellenzi-e vagy sem a politikai uniót.

1. Szuverenitás alapú euroszkepticizmus

Kicsit önellentmondásnak tűnik, ha egy párt a szuverenitás feladása miatt bírálja az EU-t, mégis megszavazza a mélyítést. Jelen esetben nem teljesen erről van szó. Az alábbi alfejezetben sokkal inkább azokat a pártokat fogom tárgyalni, amelyeket a szuverenitás feladásához való viszony oszt meg vagy mérsékelte a politikáját, így nem jelenthető ki egyértelműen róluk, hogy a politikai unió ellen vannak. Szigorúan véve tehát az anti-föderalista kategóriát, kimaradnak abból, ugyanakkor mindenképpen euroszkeptikus pártoknak tekinthetők, egyértelműen távolságtartóbbak az integráció kapcsán, mint az Európa-barát pártok.

Ilyen párt a cseh Polgári Demokrata Párt. Az ODS az euroszkepticizmus thatcheri változatát valósította meg, tehát jobbközép konzervatív pártként is a nemzeti szuverenitást helyezte középpontba. Különösen igaz ez a pártra Klaus és hívei idején. Ugyanakkor egy sajátos cseh (és a KDH esetében szlovák) ellenérv is megfigyelhető, nevezetesen a Beneš-dekrétumok körülbástyázása és védelme. Ez a motívum nem csak az ODS-nél, hanem a cseh kommunistáknál is megjelenik (Hanley, 2004: 692–696.). Klaus emellett retorikájában is többször emelt szót amiatt, hogy szerinte az EU a németek befolyása alatt áll, az euró pedig szerinte egyértelműen politikai projekt (Riishøj, 2007: 528.).

A második párt ebben a kategóriában a lengyel Jog és Igazságosság (PiS). A párt kiemeli, hogy az EU-csatlakozással Lengyelország jogrendszere az EU jogrendszere alá került és sérült az állam szuverenitása. Felhívják a figyelmet

arra, hogy Lengyelország az EU-nak csak másodrendű tagja, ami különösen kiütözik a mezőgazdasági támogatásoknál. A PiS ellenzi a föderalizmust is, ami alapján inkább a politikai uniót ellenzők táborához kellene tartoznia, ugyanakkor a párt frakciója a Szejmben meglehetősen megosztottnak bizonyult a Lisszaboni Szerződéshez való viszonyban, 159 képviselőjéből mindössze 56 utasította el, 12 tartózkodás mellett (Szejm, 2008).

Ebbe a kategóriába tartozik a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom (*Kresťanskodemokratické Hnutie*, KDH). A párt EP-képviselői tartózkodtak a Lisszaboni Szerződés esetében (2. sz. melléklet), ami nem jelent egyértelmű elutasítást, de egyértelmű kiállást sem. A szlovák törvényhozásban a képviselői nem voltak jelen a szavazásnál. A párt elsősorban a nemzeti szuverenitás feladását látja aggályosnak, ugyanakkor kevesli a keresztény szellemiséget is az Unión belül. Kritikájuk másik fontos sarokkövét is a vallásos szellem jelenti: a homoszexuálisok jogainak ellenzése stb. (Henderson, 2008: 287).

Kicsit más a helyzet az Észt Centrum Párttal (*Eesti Keskerakond*, K). A párt euroszkepticismusa leginkább abban volt megragadható, hogy a csatlakozásról szóló népszavazásban híveiket annak elutasítására buzdították. A kampány fő témája a nemzeti szuverenitás és az észt függetlenség kérdésköre volt, a Centrum akkori álláspontja tehát ebből vezethető le (Mikkel, 2004: 7). Maradva az újonnan csatlakozó államoknál, ide tartozik a litván Rend és Igazságosság (*Tvarka ir Teisingumas*, TT) is. A TT megosztottnak bizonyult a Lisszaboni Szerződéshez való viszonyban, EP-képviselői 2009-ben a Szabadság és Demokrácia Európája (EFD) elnevezésű euroszkeptikus képviselőcsoporthoz csatlakoztak. Szerintük a függetlenség alapja az önálló döntéshozatal, éppen ezért nem tudják feltétel nélkül támogatni az európai integráció további mélyülését (TT, 2009: 1.).

A Szlovák Nemzeti Párt a nemzeti érdekek védelmét hangsúlyozta, kritizálta a globalizációt és elutasította a föderalizmust (Henderson, 2008: 282.). Érzésem szerint ezek alapján még nem indokolt a kemény euroszkeptikusok közé sorolni a tömörülést, és ezt támasztja alá az, hogy az SNS – a kormánykoalíció részeként – megszavazta a Lisszaboni Szerződést (2. sz. melléklet). A párt 2010-es választási programjában is kiáll ezen döntése mellett, kiemelve, hogy a Lisszaboni Szerződéssel részben sikerült a szuverén államok unióját kialakítani (SNS, 2010: 6.). A programban megtalálható, hogy a párt ellenzi a föderális Európát (SNS, 2010: 29.) a bürokrácia és a nemzeti identitás elvesztése miatt.

A '90-es évek elején vált euroszkeptikussá (és vált ki a néppárti frakcióból) a portugál Néppárt (*Partido Popular*, PP). A párt a portugál szuverenitásra hivatkozva ellenezte a föderalista berendezkedést (Taggart, 1997: 7.), mára azonban enyhült euroszkepticismusa, és például a Lisszaboni Szerződés kapcsán megosztottá vált, sőt a portugál parlamentben támogatta azt.

Végezetül e kategóriába soroltam a lett Hazáért és Szabadságért Mozgalmat (*Tēvzemei un Brīvība / LNNK*, TB/LNNK). A párt programjában kiemeli,

hogy támogatja Lettország EU-tagságát és az ország fejlődéséhez szükségesnek tartja, ám a lett nemzeti kultúra és identitás védelme érdekében a nemzetállamok konföderációját tartja helyesnek (TB/LNNK, 2004).

2. Demokrácia alapú euroszkepticizmus

Az egyetlen jelenleg is EP-képviselettel rendelkező párt, amely ebbe a kategóriába illik, a Finn Kereszténydemokraták (*Suomen Kristillisdemokraati*, KD). A párt – szemben az európai kereszténydemokrata pártok döntő többségével – fenntartással viseltetik az Európai Unió irányában, elsősorban azt hangsúlyozva, hogy az EU kevésbé átlátható, bürokratikus, valamint legitimitása is kevés a demokráciadeficit megléte miatt (KD, 2009: 4–5.). A párt a Lisszaboni Szerződés kapcsán megosztott volt (3 igen, 4 nem), ami indokoltá teszi, hogy ne az anti-föderalista csoportba kerüljön (Eduskunta, 2008).

3. Baloldali euroszkepticizmus

A dán Szocialista Néppárt esetében komoly irányváltásról lehet beszélni, amely a 2000-es években ment végbe, azt követően, hogy a párt az euróra még nemet mondott. A Maastrichti Szerződésig kemény euroszkeptikus álláspontot képviselt. A kapitalista érdekek megtestesítőjének tekintette az EK-t, azonban az integrációs folyamat beindulásával a párt a 2000-es évek elejétől egyértelműen a politikai uniót pártolók oldalára került át (Lauring Knudsen, 2008: 158–159.). Sokáig valamennyi uniós szerződést ellenzett a két belga zöld párt, az Agalev (ma már *Groen!*) és az Ecolo. A kritika középpontjában az állt, hogy a szerződések nem helyeznek elég hangsúlyt a környezetvédelemre, illetve nem tartották azokat eléggé európainak. Ez a kormányra kerüléskor (1999-ben) megváltozott, és az Ecolo egyértelműen, a *Groen!* pedig inkább Európa-barát párttá vált. Ennek lenyomata a Nizzai és a Lisszaboni Szerződésre mondott igen.

4. Regionális-etnikai alapú euroszkepticizmus

A ma már nem létező belga (flamand) Népi Unió azért ellenezte Maastrichtot, mert az nem jelent megfelelő mélyítést, de a föderalista berendezkedés és az integráció hívei voltak (Deschouwer et al., 2008: 82.). Ezt az irányvonalat vitte tovább a mozgalom mindkét ága, ám a baloldali, szociálliberális *Spirit* azóta megszűnt, így most csak a másik utódpártról, az Új Flamand Szövetségről (*Nieuw-Vlaamse Alliantie*, N-VA) lesz szó. A párt képviselői támogatták a Lisszaboni Szerződést, és egyre inkább Európa-barát álláspontot foglalnak el, ám a független Flandria eléréséig – az SNP-hez hasonlóan – biztosan megmarad némi szkepszis. E kategóriába tartozik még a walesi *Plaid Cymru*, amely érveiben hasonló a Skót Nemzeti Párthoz, így azokra nem térek ki külön még egyszer, viszont a Lisszaboni Szerződést a párt EP-képviselője megszavazta, így nem tekinthető a politikai unió egyértelmű ellenzőjének.

5. Semlegesség alapú euroszkepticizmus

A semlegesség alapú euroszkeptikus pártok közül nem ellenzi a mélyülő integrációt a svéd Centrum Párt (*Centerpartiet*, CP). A pártnak sokkal jobban sikerült levetkőznie az agrár-jelleget, mint a Finn Centrumnak, ugyanakkor 1992-ben megalakult a Centrum Nem az EU-ra, ami a párt kemény euroszkeptikus szárnyát adta. A párt, és különösen az euroszkeptikus szárny nem az agrárium vagy épp a halászati politika felől kezdte bírálni az EU-t, hanem a hagyományos svéd semlegesség csorbulása miatt (Aylott, 2008: 189.). Részben természetesen megjelentek a vidéki és agrárius érdekek és bírálatok is, ám ezek nem kaptak nagy teret a párt kommunikációjában, és az euró-övezethez való csatlakozás ellenzésekor is a semlegesség játszotta a kulcsszerepet. A máltai Munkáspárt (*Partit Laburista*, PL) számára a cél, hogy Málta a Földközi-tenger Svájca legyen, emiatt elleneztek többek között az ország EU-csatlakozását is. Amikor kormányon voltak, többször is elakadtak a tárgyalások Málta és az EU között, rendszerint a PL meglehetősen negatív hozzáállása miatt (Times of Malta, 2008).

6. Kelet-európai euroszkepticizmus

A kelet-európai euroszkepticizmus mára integrációt legalábbis eltűrő pártja a Nagy-Románia Párt. A párt nem sokat törődött az európai ügyekkel, ugyanakkor némely megnyilatkozása meglehetősen Európa-barát. Többek között pozitívnak és támogatandónak tartja az Eurorégiók határokön átnyúló létrehozását, igaz ezt a Nagy-Románia-koncepció miatt tartja szükségesnek. Az EU-val kapcsolatosan sokkal inkább a csatlakozás után jelentek meg kritikáik, melyek elsősorban a nem egyenlő feltételekre irányultak (Hartleb, 2009: 66.).

7. Agrár alapú euroszkepticizmus

Főleg az északi centrupártok tartoznak ide. A Finn Centrum (*Suomen Keskusta*, KESK) a kezdetektől megosztott az EU-hoz való viszony tekintetében, ami elsősorban annak köszönhető, hogy a pártban – jóllehet centrista jelleget öltött – a mai napig erős az agrárium érdekérvényesítése. Szemben a dán liberálisokkal (*Venstre*), a finn (és a svéd) volt agrárpárt euroszkeptikus, ami annak köszönhető, hogy utóbbi két mezőgazdaság nem exportorientált és szubvencióra szorul. A szakirodalom több helyütt – meglátásom szerint tévesen – antiföderalista pártként állítja be a KESK-et (Raunio, 2008: 173.). A helyzet azonban az, hogy a párton belül van egy euroszkeptikus szárny, de a párt fő irányvonala Európa-barát. Kritikájuk elsősorban az agrárpolitikára irányul, amely fokozatosan kívánja leépíteni az agrártámogatásokat. Az alkategória tipikus esete a Lengyel Néppárt (*Polskie Stronnictwo Ludowe*, PSL) is. A PSL egyértelműen agrárpártnak tekinthető, amely Lengyelország EU-csatlakozásakor legfőképpen a lengyel mezőgazdaság helyzete miatt aggódott. Sérelmezte, hogy az újonnan csatlakozó államok gazdái az agrárkifizetésekből sokkal kevésbé

részesedhetnek (kezdetben 25%, ami előbb évi 5, majd 10 százalékponttal növekszik). Ugyanakkor nem találta elfogadhatónak a lengyel termőföld védelméért tett lépéseket, sőt magát azt sem, hogy külföldiek szabadon vásárolhassanak földet az országban. A párt szerint az agrárpolitikában sokkal hangsúlyosabban kell, hogy megjelenjen a nemzetállami érdek (Szczerbiak, 2008: 237), mégsem elleneznek semmilyen integrációs mélyítést.

ÖSSZEGZÉS

A fentiekben igyekeztem az euroszkepticizmus jelenlegi helyzetének bemutatására. Először definiáltam a fogalmat, majd a szakirodalmat tekintetem röviden át. Megállapítottam, hogy a Taggart–Szczerbiak szerzőpáros kemény/puha euroszkepticizmus felosztása ugyan helytálló, de egyre kevésbé tekinthető relevánsnak. Világos, hogy jelenleg mindössze nyolc pártról állapítható meg, hogy kemény euroszkeptikus (ráadásul a cseh kommunistáknál ez elég bizonytalan), ami – tekintetbe véve, hogy ötvennyolc párt az alapsokaság – indokoltá tette az új kategóriapár (anti-föderalista/pro-föderalista) megalkotását. Kitértem Kopecký és Mudde csoportosítására is, ám, miután megállapítottam, hogy az EU-t érintő ügyek tekintetében az euroszkeptikus és az EU-ellenes kategóriák szinte teljesen egybeesnek Taggart és Szczerbiak általam bírált csoportosításával, jeleztem, hogy szükséges egy új tipológia létrehozása.

Munkám második részében – a korábban kifejtett definíció alapján – megalkottam egy új csoportosítást, az anti-föderalista/pro-föderalista kategóriapárt. Előnyét a könnyebb mérhetőség mellett azzal indokoltam, hogy folyamatosan nyomon követhető az EU mélyítését célzó újabb és újabb szerződésekre adott válaszok által. Tovább finomítandó az euroszkeptikus pártok besorolását, e kategóriapárt elmetsztem egy ettől független csoportosítással, amely az Európai Unióval szembeni kritikák háttérét veszi tekintetbe. Hét fajta indokot vizsgáltam, melyek függetlenek egymástól, ugyanakkor teljes egészében lefedik az EU-val szembeni kritikákat. Természetesen máshol is meg lehetne húzni az indokok határait, így például a szuverenitás alapú euroszkeptikusok között is vannak olyanok (elsősorban a radikális jobboldali pártok), amelyek a liberális értékrenddel is szembehelyezkednek, míg például a baloldali euroszkeptikusok között is kirajzolódik egy anti-kapitalista és egy újbaloldali, pacifista csoport, ugyanakkor ezen alkategóriák között olyan nagy az átjárás, hogy nem láttam helyesnek a szuverenitás alapú és a baloldali euroszkeptikus pártok csoportjának további bontását.

A tanulmány harmadik egységében az ötvennyolc euroszkeptikus pártot vizsgáltam meg aszerint, hogy milyen választ adtak a Lisszaboni Szerződésre, illetve milyen indokokkal bírálták az Európai Uniót. E fejezet összefoglalását a 4. táblázat tartalmazza. Jól látható, hogy a két legnagyobb csoport a szuve-

renitás alapú és a baloldali euroszkeptikus pártok csoportja, melyek nagyjából lefedik a kulturális bal–jobb skálán elfoglalt pozíciót is. A kisebb kategóriák speciális pártokat (pl. Hans-Peter Martin Listája) vagy helyzeteket (semlegesség, regionális helyzet) írnak le.

4. táblázat. Az euroszkeptikus pártok besorolása

	anti-föderalista		pro-föderalista	
szuverenitás	FB, UKIP, MPF, FN , FPÖ, DF, VB, LAOS, PVV, LDD, BNP , CON, UUP, DUP, CU, SGP	<i>Ataka, Jobbik,</i> <i>Sinn Féin</i>	ODS*, PiS*, KDH, SNS, K, TT, CDS/PP, TB/LNNK	
demokrácia	Martin, PS, BZÖ	UKIP , MPF, CU, SGP, LN, SNP	KD	PC
baloldali	PCF, IU, PCP, KKE , Syriza, AKEL, KSČM , LSP, SPnl, Linke, BE, VP , SPirl, GPEW	FB , <i>Sinn Féin</i> , ERC , MP	SF, Groen, Ecolo	
regionális/ etnikai	SNP*, LN	VB	N-VA, PC	<i>Groen, Ecolo</i>
semlegesség	Sinn Féin, MP	FPÖ , VP	CP, PL	KESK
kelet-európai agrár	Jobbik, Ataka	KSČM	PRM	<i>K, ODS, PiS</i>
		<i>LN, Jobbik</i>	KESK, PSL	<i>CP</i>

A táblázatban szereplő pártok közül vastagon vannak szedve azok, amelyek kemény euroszkeptikusak, dőlt betűvel azok, amelyek besorolhatóak az adott kategóriába, de elsősorban nem abba tartoznak, és csillag (*) szerepel azon pártok neve mögött, amelyek az anti-föderalista és a pro-föderalista kategória határán mozognak.

A vizsgálódás két, egymást nem kizáró irányba folytatható. Az egyik az EP-képvisellett nem rendelkező pártok bevonása, ez azonban valószínűleg nem jelentene a tipológiában újdonságot, hiszen a legtöbb parlamenti jelenléttel rendelkező euroszkeptikus pártnak van EP-képvisellete is. A másik irányt egyértelműen az Európai Unió határain kívül lévő pártok vizsgálata jelenti. A hangsúlyt itt nyilvánvalóan a tagjelölt államok, az EU-ra nemet mondó országok (Norvégia, Svájc) és a hosszú távon EU-csatlakozásban gondolkodó országok (pl. Ukrajna) pártjaira kell fektetni.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet. a tanulmányban szereplő euroszkeptikus pártok

Ország	Párt	Röv.	EP	NP
Ausztria	Hans-Peter Martin Listája	Martin	3	0
Ausztria	Ausztria Szabadságpártja	FPÖ	2	34
Ausztria	Szövetség Ausztria Jövőjéért	BZÖ	1	21
Belgium	Flamand Érdek	VB	2	12
Belgium	Új Flamand Szövetség	N-VA	1	27
Belgium	Dedecker Listája	LDD	1	1
Bulgária	Támadás Nemzeti Unió	Ataka	2	21
Ciprus	Dolgozó Nép Progresszív Pártja	AKEL	2	18
Csehország	Polgári Demokrata Párt	ODS	9	53
Csehország	Cseh- és Morvaország Kommunista Pártja	KSČM	4	26
Dánia	Szocialista Néppárt	SF	2	23
Dánia	Dán Néppárt	DF	2	25
Dánia	Népi Mozgalom az EU Ellen	FB	1	0
Egyesült Királyság	Konzervatív és Unionista Párt	CON	25	307
Egyesült Királyság	Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja	UKIP	13	0
Egyesült Királyság	Anglia és Wales Zöld Pártja	GPEW	2	1
Egyesült Királyság	Brit Nemzeti Párt	BNP	2	0
Egyesült Királyság	Skót Nemzeti Párt	SNP	2	6
Egyesült Királyság	Plaid Cymru	PC	1	3
Egyesült Királyság	Demokratikus Unionista Párt	DUP	1	8
Egyesült Királyság	Sinn Féin (Mi Magunk)	Sinn Féin	1	5
Egyesült Királyság	Ulsteri Unionista Párt	UUP	1	0
Észtország	Észt Centrumpárt	K	2	29
Finnország	Finn Centrum	KESK	3	51
Finnország	Finn Kereszténydemokraták	KD	1	7
Finnország	Ígazi Finnek	PS	1	5
Franciaország	Francia Kommunista Párt	PCF	5	15
Franciaország	Nemzeti Front	FN	3	0
Franciaország	Franciaországért Mozgalom	MPF	1	1
Görögország	Görögország Kommunista Pártja	KKE	2	21
Görögország	Ortodox Népi Riadó	LAOS	1	15
Görögország	Radikális Baloldal Koalíciója	Syriza	1	13
Hollandia	Szabadságpárt	PVV	4	24
Hollandia	Szocialista Párt	SPnl	2	15
Hollandia	Keresztyén Unió	CU	1	5
Hollandia	Református Politikai Párt	SGP	1	2
Írország	Szocialista Párt	SPirl	1	0

Ország	Párt	Röv.	EP	NP
Lengyelország	Jog és Igazságosság	PiS	15	166
Lengyelország	Lengyel Néppárt	PSL	4	31
Lettország	Hazáért és Szabadságért	TB/LNNK	1	8
Lettország	Lettország Szocialista Pártja	LSP	1	4
Litvánia	Törvény és Igazságosság	TT	2	15
Magyarország	Jobbik Magyarországért Mozgalom	Jobbik	3	47
Málta	Munkáspárt	PL	4	34
Németország	Baloldal	Linke	8	76
Olaszország	Északi Liga	LN	9	60
Portugália	Baloldali Blokk	BE	3	16
Portugália	Portugál Kommunista Párt	PCP	2	13
Portugália	Demokratikus és Szociális Centrum – Néppárt	CDS/PP	2	21
Románia	Nagy-Románia Párt	PRM	3	0
Spanyolország	Egyesült Baloldal	IU	1	1
Spanyolország	Katalán Republikánus Baloldal	ERC	1	3
Spanyolország	Kezdeményezés Katalóniáért – Zöldek	ICV	1	1
Svédország	Környezet Párt - Zöldek	MP	2	19
Svédország	Baloldali Párt	VP	1	22
Svédország	Centrumpárt	CP	1	29
Szlovákia	Kereszténydemokrata Mozgalom	KDH	2	15
Szlovákia	Szlovák Nemzeti Párt	SNS	1	9

2. számú melléklet: Az Európai Alkotmányról és a Lisszaboni Szerződésről szóló EP-szavazások eredményei. Az első oszlopban az igen, a másodikban a nem szavazatok, a harmadikban a tartózkodások száma van, míg a negyedikben azon képviselők száma, akik nem voltak jelen a szavazásnál (Forrás: Votewatch, 2005; Votewatch, 2008)

		Alkotmány				Lisszabon			
Ausztria	ÖVP	6	0	0	0	6	0	0	0
Belgium	CD&V	3	0	0	1	4	0	0	0
	CDH	1	0	0	0	1	0	0	0
	CSP	1	0	0	0	1	0	0	0
Bulgária	GERB	–	–	–	–	4	0	0	1
Ciprus	DISY	2	0	0	0	0	0	0	2
	GIA	1	0	0	0	0	0	0	1
Csehország	ODS	0	9	0	0	0	0	8	1
	SNK-ED	3	0	0	0	2	0	0	1
	KDU-ČSL	2	0	0	0	1	0	1	0
Dánia	KF	0	0	0	1	1	0	0	0

EUROSZKEPTICIZMUS MA

Észtország	IRL	1	0	0	0	1	0	0	0
Finnország	KOK	3	0	0	1	4	0	0	0
Franciaország	UMP	14	0	0	3	16	0	0	1
	NC	–	–	–	–	1	0	0	0
Görögország	ND	11	0	0	0	11	0	0	0
Hollandia	CDA	7	0	0	0	6	0	0	1
Írország	FG	5	0	0	0	5	0	0	0
Lengyelország	PO	1	0	14	0	13	0	0	2
	PSL	0	3	0	1	1	0	0	0
Lettország	JL	2	0	0	0	2	0	0	0
	TP	1	0	0	0	1	0	0	0
Litvánia	TS	1	0	0	1	2	0	0	0
Luxemburg	CSV	3	0	0	0	2	0	0	1
Magyarország	Fidesz	12	0	0	0	12	0	0	0
	MDF	1	0	0	0	1	0	0	0
Málta	PN	2	0	0	0	2	0	0	0
Nagy-Britannia	CON	0	22	0	5	1	21	1	2
	UUP	0	1	0	0	0	1	0	0
Németország	CDU	38	0	0	2	37	0	0	3
	CSU	8	0	0	1	8	0	0	1
Olaszország	FI	13	0	0	3	8	0	0	8
	UDC	4	0	0	1	2	0	0	3
	UDEUR	1	0	0	0	0	0	0	1
	PP	1	0	0	0	1	0	0	0
Portugália	SVP	1	0	0	0	1	0	0	0
	PSD	3	0	1	3	6	0	1	0
Románia	CDS/PP	1	1	0	0	1	0	0	1
	PD-L	–	–	–	–	16	0	0	0
Spanyolország	RMDSZ	–	–	–	–	2	0	0	0
	PP	24	0	0	0	19	0	0	5
Svédország	M	3	0	0	1	3	0	0	1
	KD	1	0	0	0	0	1	0	1
Szlovákia	SDKÚ	3	0	0	0	3	0	0	0
	KDH	0	0	3	0	0	0	3	0
	MKP	2	0	0	0	2	0	0	0
Szlovénia	N.Si	2	0	0	0	2	0	0	0
	SDS	2	0	0	0	2	0	0	0
EPP-ED		190	36	18	24	214	23	14	37

		Alkotmány				Lisszabon			
Ausztria	SPÖ	7	0	0	0	7	0	0	0
Belgium	SP.a	2	0	0	1	3	0	0	0
	PS	4	0	0	0	4	0	0	0
Bulgária	BSP	–	–	–	–	5	0	0	0
Csehország	ČSSD	2	0	0	0	2	0	0	0
Dánia	S	5	0	0	0	5	0	0	0
Észtország	SDE	3	0	0	0	2	0	0	1
Finnország	SDP	2	0	0	1	3	0	0	0
Franciaország	PS	18	0	9	4	23	1	1	6
Görögország	PASOK	8	0	0	0	7	0	0	1
Hollandia	PvdA	7	0	0	0	5	0	0	2
Írország	ILP	1	0	0	0	1	0	0	0
Lengyelország	SLD	4	0	0	0	3	0	0	1
	SDPL	3	0	0	0	3	0	0	0
	SRP	2	0	0	0	1	0	0	0
	UP	1	0	0	0	1	0	0	0
Litvánia	LSDP	2	0	0	0	2	0	0	0
Luxemburg	LSAP	1	0	0	0	1	0	0	0
Magyarország	MSZP	9	0	0	0	8	0	0	1
Málta	PL	0	0	2	1	1	0	0	2
Nagy-Britannia	LAB	19	0	0	0	17	0	0	2
Németország	SPD	21	0	0	2	20	0	0	3
Olaszország	DS/PD	13	0	0	1	3	0	0	4
	SDI/PS	2	0	0	0	2	0	0	2
	NPSI	0	0	0	2	–	–	–	–
	SD	–	–	–	–	3	0	0	0
	Ind.	–	–	–	–	2	0	0	0
Portugália	PS	11	0	1	0	11	0	0	1
Románia	PSD	–	–	–	–	7	1	0	2
Spanyolország	PSOE	20	0	0	4	20	0	0	4
Svédország	SAP	4	1	0	0	4	1	0	0
Szlovákia	Smer	3	0	0	0	3	0	0	0
Szlovénia	SD	1	0	0	0	1	0	0	0
PES		175	1	12	16	180	3	1	32

EUROSZKEPTICIZMUS MA

		Alkotmány				Lisszabon			
Ausztria	LIF	–	–	–	–	1	0	0	0
Belgium	VLD	3	0	0	0	2	0	0	1
	MR	3	0	0	0	1	0	0	2
Bulgária	DPS	–	–	–	–	4	0	0	0
	NDSV	–	–	–	–	1	0	0	0
Ciprus	DIKO	1	0	0	0	0	0	0	1
Dánia	V	3	0	0	0	3	0	0	0
	RV	1	0	0	0	1	0	0	0
Észtország	K	1	0	0	0	1	0	0	0
	ER	1	0	0	0	1	0	0	0
Finnország	KESK	2	2	0	0	2	0	1	1
	SFP	1	0	0	0	1	0	0	0
Franciaország	UDF/ MoDem	11	0	0	0	8	0	0	2
Hollandia	VVD	4	0	0	0	4	0	0	0
	D66	1	0	0	0	1	0	0	0
Írország	Ind.	1	0	0	0	1	0	0	0
Lengyelország	PD	4	0	0	0	3	0	0	1
Lettország	LC	1	0	0	0	1	0	0	0
Litvánia	DP	4	0	0	1	4	0	0	1
	LiCS	1	0	0	1	2	0	0	0
Luxemburg	DP	1	0	0	0	0	0	0	1
Magyarország	SZDSZ	2	0	0	0	2	0	0	0
Nagy-Britannia	LD	10	0	0	2	10	0	0	1
Németország	FDP	7	0	0	0	4	0	0	3
Olaszország	M/PPD	7	0	0	0	6	0	0	4
	RI	2	0	0	0	1	0	0	1
	IdV	1	0	0	1	0	0	0	1
	MRI	1	0	0	0	–	–	–	–
Románia	PNL	–	–	–	–	6	0	0	0
Spanyolország	CiU	1	0	0	0	1	0	0	0
	EAJ-PNV	1	0	0	0	1	0	0	0
Svédország	FPL	1	0	0	1	2	0	0	0
	CP	1	0	0	0	1	0	0	0
Szlovénia	LDS	2	0	0	0	2	0	0	0
ALDE		80	2	0	6	78	0	1	20

		Alkotmány				Lisszabon			
Ciprus	AKEL	0	2	0	0	0	0	0	2
Csehország	KSČM	0	6	0	0	0	4	0	2
Dánia	FB	0	1	0	0	0	1	0	0
Finnország	VAS	0	1	0	0	0	1	0	0
Franciaország	PCF	0	2	0	1	0	3	0	0
Görögország	KKE	0	3	0	0	0	1	0	2
	Syriza	0	1	0	0	0	1	0	0
Hollandia	SP	0	2	0	0	0	1	0	1
Írország	Sinn Féin	0	1	0	0	0	1	0	0
Nagy-Britannia	Sinn Féin	0	1	0	0	0	1	0	0
Németország	Linke	1	5	0	1	1	5	0	1
Olaszország	PRC	0	4	0	1	0	5	0	0
	PdCI	0	0	2	0	0	1	1	0
Portugália	PCP	0	1	0	1	0	2	0	0
	BE	0	1	0	0	0	0	0	1
Spanyolország	IU	0	1	0	0	0	0	0	1
Svédország	V	0	2	0	0	0	2	0	0
EUL-NGL		1	34	2	4	1	29	1	10

		Alkotmány				Lisszabon			
Ausztria	GA	2	0	0	0	2	0	0	0
Belgium	Groen	0	1	0	0	1	0	0	0
	Ecolo	1	0	0	0	1	0	0	0
Dánia	SF	1	0	0	0	1	0	0	0
Finnország	VIHR	1	0	0	0	1	0	0	0
Franciaország	Verts	6	0	0	0	5	0	0	1
Hollandia	GL	2	0	0	0	2	0	0	0
	ET	1	0	0	1	1	1	0	0
Lettország	PCTVL	1	0	0	0	1	0	0	0
Luxemburg	Gréng	1	0	0	0	1	0	0	0
Nagy-Britannia	GPEW	0	0	1	1	1	1	0	0
	SNP	0	2	0	0	0	1	1	0
	PC	0	1	0	0	1	0	0	0

EUROSZKEPTICIZMUS MA

Németország	B90/G	13	0	0	0	12	0	0	1
Olaszország	Verdi	2	0	0	0	2	0	0	0
Spanyolország	Verdes	1	0	0	0	1	0	0	0
	ICV	0	1	0	0	0	0	1	0
	ERC	0	1	0	0	–	–	–	–
	EA	–	–	–	–	0	0	1	0
Svédország	MP	0	1	0	0	0	1	0	0
Greens-EFA		32	7	1	2	33	4	3	2

		Alkotmány				Lisszabon			
Dánia	DF	0	1	0	0	0	1	0	0
Írország	FF	4	0	0	0	4	0	0	0
Lengyelország	PiS	0	7	0	0	0	0	8	0
	LPR	–	–	–	–	0	5	0	0
	SRP	–	–	–	–	4	0	0	0
	PSL	–	–	–	–	0	2	1	0
Lettország	TB/LNNK	4	0	0	0	4	0	0	0
Litvánia	TT	1	0	0	0	1	0	0	0
	LVLS	1	0	0	0	1	0	0	0
Olaszország	AN	8	0	0	1	5	1	0	3
	LN					0	4	0	0
UEN		18	8	0	1	19	13	9	3

		Alkotmány				Lisszabon			
Csehország	NezDem	0	1	0	0	0	1	0	0
Dánia	JB	0	1	0	0	0	1	0	0
Franciaország	MPF	0	2	0	1	0	3	0	0
Görögország	LAOS	0	1	0	0	0	1	0	0
Hollandia	CU+SGP	0	2	0	0	0	2	0	0
Írország	Ind.	0	1	0	0	0	1	0	0
Lengyelország	LPR	0	10	0	0	0	3	0	0
Nagy-Britannia	UKIP	0	10	0	0	0	10	0	0
Olaszország	LN	0	2	0	2	–	–	–	–
Svédország	JL	0	3	0	0	0	2	0	0
Ind/Dem		0	33	0	3	0	24	0	0

		Alkotmány				Lisszabon			
Ausztria	Martin	0	0	2	0	0	1	0	0
	FPÖ	0	1	0	0	0	1	0	0
Belgium	VB	0	3	0	0	0	3	0	0
Bulgária	Ataka	–	–	–	–	0	1	0	2
Csehország	NezDem	0	1	0	0	0	1	0	0
Franciaország	FN	0	7	0	0	0	7	0	0
Lengyelország	SRP	0	0	4	0	–	–	–	–
	LPR	–	–	–	–	0	2	0	0
Nagy-Britannia	UKIP	0	2	0	0	0	1	0	1
	DUP	0	1	0	0	0	1	0	0
	CON	–	–	–	–	0	2	0	1
Olaszország	AS	0	1	0	0	0	0	0	1
	MSFT	0	1	0	0	0	1	0	0
	Ulivo	–	–	–	–	1	0	0	0
Románia	Ind.	–	–	–	–	1	0	0	0
Szlovákia	HZDS	3	0	0	0	3	0	0	0
NI		3	17	6	0	5	21	0	5

IRODALOM

- Adshead, Maura–Hill, John (2005): Elections to the European Parliament, June 2004: The 15 established member states. *Electoral Studies* Vol. 24., No. 3. September, 537–545.
- Aylott, Nicholas (2005): Lessons Learned, Lessons Forgotten: The Swedish referendum on EMU of September 2003. *Government and Opposition* Vol. 40., No. 4. Fall, 540–564.
- Baker, David–Gamble, Andrew–Randall, Nick–Seawright, David (2008): Euroscepticism in the British Party System: 'A Source of Fascination, Perplexity, and Sometimes Frustration'. In: Aleks Szczerbiak and Paul Taggart (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism. Vol. 1.* Oxford University Press.
- Bana Tibor–Dúró József (2008): Euroszepticismus. TDK-dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem.
- Benedetto, Giacomo–Quaglia, Lucia (2007): The Comparative Politics of Communist Euroscepticism in France, Italy and Spain. *Party Politics* Vol. 13. 478–499.
- Chari, Raj S.–Iltanen, Suvi–Kritzinger, Sylvia (2004): „Examining and Explaining the Northern League’s ‘U-Turn’ from Europe” *Government and Opposition* Vol 39., No. 3. Summer, 423–450.
- De Vreese, Claes–Tobiasen, Mette (2007): Conflict and Identity: Explaining Turnout and Anti-

- integrationist Voting in the Danish 2004 Elections for the European Parliament. *Scandinavian Political Studies* Vol. 30., No. 1. March, 87–114.
- Deschouwer, Kris–Van Assche, Martine (2008): Hard but Hardly Relevant: Party-Based Euroscepticism in Belgium. In: Aleks Szczerbiak and Paul Taggart (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Vol. 1. Oxford University Press
- Dunphy, Richard–Bale, Tim (2007): Red Flag Still Flying? *Party Politics* Vol. 13., No. 3. May, 287–304.
- Fallend, Franz (2008): Euroscepticism in Austrian Political Parties: Ideologically Rooted or Strategically Motivated? In: Aleks Szczerbiak and Paul Taggart (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Vol. 1. Oxford University Press.
- Ghodsee, Kristen (2008): Left Wing, Right Wing, Everything – Xenophobia, Neo-totalitarianism, and Populist Politics in Bulgaria. *Problems of Post-Communism*. Vol 55., No. 3. May, 26–39.
- Gilland, Karin (2008): Shades of Green: Euroscepticism in Irish Political Parties. In: Aleks Szczerbiak and Paul Taggart (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Vol. 1. Oxford University Press.
- Grunberg, Gérard (2008): Euroscepticism in France, 1992-2002. In: Aleks Szczerbiak and Paul Taggart (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Vol. 1. Oxford University Press.
- Hanley, Seán (2008): Embracing Europe, Opposing EU-ropes? Party-based Euroscepticism in the Czech Republic. In: Aleks Szczerbiak and Paul Taggart (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Vol. 1. Oxford University Press.
- Hartleb, Florian (2009): 'Europe' and the Extreme Right: Comparing Partidul Romania Mare and Vlaams Belang. *Romanian Journal of Political Science* Vol. 9., No. 1. Spring, 59–68.
- Henderson, Karen (2008): The Slovak Republic: Eurosceptics and Phoney Europhiles. In: Aleks Szczerbiak and Paul Taggart (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Vol. 1. Oxford University Press.
- Kopecký, Petr–Mudde, Cas (2002): Two Sides of Euroscepticism. *European Union Politics* Vol. 3. No. 3., 297–326.
- Lauring Knudsen, Ann-Christina (2008): Euroscepticism in Denmark. In: Aleks Szczerbiak and Paul Taggart (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Vol. 1. Oxford University Press.
- Linden, Ronald H.–Pohlman, Lisa M. (2003): Now You See It, Now You Don't: Anti-EU Politics In Central and Southeast Europe. *European Integration* Vol 25., No. 4. December, 311–334.
- Mikkil, Evald (2004): The Estonian EU Accession Referendum 14 September 2003. EPERN Referendum Briefing No. 11. 2004.
- Mikkil, Evald–Kasekamp, Andres (2008): Emerging Party-based Euroscepticism in Estonia. In: Aleks Szczerbiak and Paul Taggart (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Vol. 1. Oxford University Press.
- Raunio, Tapio (2008): The Difficult Task of Opposing Europe: The Finnish Party Politics of Euroscepticism. In: Aleks Szczerbiak and Paul Taggart (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Vol. 1. Oxford University Press.

- Riishøj, Søren (2007): Europeanization and Euroscepticism: Experiences from Poland and the Czech Republic. *Nationalities Papers* Vol 39., No. 3. July, 503–535.
- Szczerbiak, Aleks (2008): Opposing Europe or Problematizing Europe? Euroscepticism and 'Euro-realism' in the Polish Party System. In: Aleks Szczerbiak and Paul Taggart (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism. Vol. 1.* Oxford University Press.
- Taggart, Paul (1997): The Populist Politics of Euroscepticism. *European Union Studies Association (EUSA) «Biennial Conference» 1997 (5th)*, May 29–June 1, 1997.
- Taggart, Paul–Szczerbiak, Aleks (2008): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism.* Oxford University Press.

PÁRTDOKUMENTUMOK

- Ausztria Szabadságpártja (FPÖ) (2005): Pártprogram. http://www.fpoe.at/fileadmin/Content/portal/PDFs/2009/fp_parteiprogramm_neu.pdf, letöltés dátuma 2010. június 13.
- A Baloldal (Linke) (2009): 'Szolidaritás, Demokrácia, Béke – Együtt az európai változásért' – EP-választási program. http://die-linke.de/fileadmin/download/disput/2009/disput_maerz2009_wahlprogramm.pdf, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Baloldali Blokk (BE) (2009): Választási program. <http://www.bloco.org/media/programabe.pdf>, letöltés dátuma: 2010. június 12.
- Batten, Gerard (2007): *How much does membership of the European Union cost Britain?* London, Lea Valley Printing Limited.
- Brit Nemzeti Párt (BN) (2010): 'Demokrácia, Szabadság, Kultúra és Identitás' – választási program. <http://communications.bnp.org.uk/ge2010manifesto.pdf>, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Dedecker Listája (LDD) (2009): 'LDD, az eurorealisták' – EP-választási program. http://www3.lijstdedecker.com/docs/LDD_EUROPEES_PROGRAMMA.pdf, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Finn Kereszténydemokraták (KD) (2009): EP-választási program. http://www.kristillidemokraatit.fi/KD/www/fi/tavoitteet/eu-politiikka/eu_vaaliobjelma_2009_low.pdf, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Görögország Kommunista Pártja (KKE) (2009): Program. http://www.kke.gr/to_programma_toy_kke, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Hazáért és Szabadságért (TB/LNNK) (2004): Program. http://www.tb.lv/page.php?pgID=1d7f7abc18fc_b43975065399b0d1e48e&lang=est, letöltés dátuma: 2010. június 12.
- Igazi Finnek (PS) (2009): EP-választási program. <http://www.perussuomalaiset.fi/getfile.php?file=346>, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Jobbik Magyarországért Mozgalom (2009): 'Magyarország a magyaroké!' – EP-választási program, <http://www.jobbik.hu/sites/jobbik.hu/download/Jobbik-program2009EP.pdf>, letöltés dátuma: 2010. június 12.
- Katalán Republikánus Baloldal (ERC) (2009): 'A miénk is Európa, mert mi is építjük' – közlemény. <http://www.esquerra.cat/actualitat/junqueras-afirma-que-anem-a-europa-a-fer-la-mes-nostra-perque-tambe-la-volem-construir>, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Keresztényszociális Unió (CSU) (2010): Pártprogram, Külpolitika és Európa fejezet, Európa alfe-

- jezet. http://www.csu.de/partei/unsere_politik/aussenpolitik_europa/europa/index.htm, letöltés dátuma: 2010. június 12.
- Lettország Szocialista Pártja (LSP) (2005): Program. [http://www.latsocpartija.lv/userfiles/file/LSP%20Programma%20lat\(1\).doc](http://www.latsocpartija.lv/userfiles/file/LSP%20Programma%20lat(1).doc), letöltés dátuma 2010. június 12.
- Néppárt – Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (L'S-HZDS) (2010): Választási program. <http://volby2010.hzds.sk/volebny-program/>, letöltés dátuma 2010. május 25.
- Ortodox Népi Riadó (LAOS) (2007): Választási program. http://www.laos.gr/pdf/PROGRAM_LAOS.pdf, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Portugál Kommunista Párt (PCP): EP-választási program. http://www.cdu.pt/index.php?option=com_content&task=view&id=279&Itemid=66, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Radikális Baloldal Koalíciója (SYRIZA) (2009): Választási nyilatkozat. <http://syriza.gr/giati-syriza/keimena-taytotitas/eklogiki-diakiryksi>, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Rend és Igazságosság (TT) (2009): Program. <http://www.tvarka.lt/get.php?f.297>, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Skót Nemzeti Párt (SNP) (2009): Manifesztum az EP-választásra. <http://www.snp.org/node/15285>, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Smer – Szociáldemokrácia (Smer) (2010): Választási program. <http://www.strana-smer.sk/files/galleries/1622/Programove%20zameranie%20SMER%20-%20SD.pdf>, letöltés dátuma 2010. május 25.
- Szabadságpárt (PVV) (2010): 'A remény és az optimizmus agendája' – választási program. http://pvv.nl/images/stories/Webversie_VerkiezingsProgrammaPVV.pdf, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Szlovák Nemzeti Párt (SNS) (2010): Választási program. http://www.sns.sk/wp-content/uploads/2010/03/Volebny_program_20101.pdf, letöltés dátuma 2010. május 24.
- Szocialista Párt (Hollandia) (SP.nl) (2010): 'Jobb Hollandia kevesebb pénzért' – választási program. <http://planet.sp.nl/2010/2011verkiezingsprogrammaSP.pdf>, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Szövetség Ausztria Jövőjéért (BZÖ) (2010): Program. http://www.bzoe.at/assets/files/Programm_BZOE_WEB.pdf, letöltés dátuma 2010. június 12.

INTERNETES FORRÁSOK

- Eduskunta, 2008: [http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/thw.cgi/trip/?\\$\(APPL\)=aanestysu&\\$\(BASE\)=aanestysu&\\$\(THWIDS\)=0.24/1277884704_35387&\\$\(oohtml\)=aax/hex5000&\\$\(html\)=aax/aax5000&\\$\(snhtml\)=aax/aaxnosyn&\\$\(savehtml\)=/thwfakta/aanestys/aax/aax.htm](http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/thw.cgi/trip/?$(APPL)=aanestysu&$(BASE)=aanestysu&$(THWIDS)=0.24/1277884704_35387&$(oohtml)=aax/hex5000&$(html)=aax/aax5000&$(snhtml)=aax/aaxnosyn&$(savehtml)=/thwfakta/aanestys/aax/aax.htm), letöltés dátuma 2010. június 22.
- Sejm, 2008: <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&12&4>, letöltés dátuma 2010. május 19.
- Times of Malta, 2008: <http://www.timesofmalta.com/articles/view/20080514/opinion/labours-long-standing-euroscpticism>, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Votewatch, 2005: http://votewatch.eu/cx_vote_details.php?id_act=231&lang=en, letöltés dátuma 2010. június 12.
- Votewatch, 2008: http://votewatch.eu/cx_vote_details.php?id_act=3862&lang=en, letöltés dátuma 2010. június 12.